

МИТОЛОГИЧНИ И БИБЛЕЙСКИ ФРАЗЕОЛОГИЧНИ СЪЧЕТАНИЯ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ ЕЗИЦИ

Терминът **фразеологична единица**, който се използва тук, обхваща както фразеологизмите в тесния смисъл на думата, така и устойчивите сравнения, т.е. всички устойчиви словосъчетания с постоянна синтактична структура и с цялостно значение, което се различава в различна степен от сумата от значения на отделните компоненти (по-подробно вж. НБФР 2012: 5)

Това **по-широко разбиране** на фразеологичната единица се налага от материала, който в различните езици е разнороден и невинаги лесно съпоставим. В едни езици определена фразеологична единица е регистрирана само като фразеологично съчетание (в тесния смисъл на думата фразеологизъм), в други – като елемент на устойчиво сравнение, в трети – като сентенция и т.н. Срв. бълг. *шугава овца* или *въртя се като шугава овца* с руск. *выгонять паршивую овцу (из стада)*, с англ. *a scabbed sheep will mar a whole flock* и т.н.

Преносното значение на фразеологичната единица разкрива нейната иманентна същност. То е свързано не само с конкретния бит на всеки народ, но в повечето случаи има и експресивен, емоционален характер – изразява и съответното отношение (положително или отрицателно) към различни особености на бита. Когато преносното значение се изгражда върху наивни виждания и обяснения за природата на нещата или става конкретен знак, то се конкретизира като символично.

Тук ще разгледам символичните значения на близки по семантика фразеологични единици, изградени върху съчетанията на компонента *овца* с неговите атрибути: *черна//белязана//изгубена//заблудена//заклана//шугава//красава* и т.н. – всички отразяващи една обща негативна особеност – отделянето по някакъв признак на една овца от общото стадо и изпадането ѝ в изолация. Преносното (символичното) значение – митологично или религиозно, в голяма степен е **общо** за европейските народи, които имат сходна митология и християнска религия. Това дава възможност и за извършване на съпоставки между езиците в Европа, които се отнасят основно към славянската, романската и германската група, но също така се имат предвид и езиците от друг тип.

Материалът е ексцерпиран от 40 източника на кирилица и латиница (посочени накрая) за български, сръбски, хърватски, словенски, руски, украински, белоруски, лужишки, литовски, латвийски, френски, испански, италиански, румънски, немски, английски, гръцки, албански и др.

Това са предимно тълковни, двуезични и фразеологични речници на съответните езици, както и няколко специални изследвания, посветени на фразеологизмите, устойчивите сравнения, поговорките, пословиците и сентенциите, съдържащи съчетанието на *овца* с въпросните атрибутивни характеристики. Ето и по-типичните случаи:

I. Черна овца. Това е фразеологизъм с преносно митологично значение, възникнал въз основа на негативната символика на черния цвят (обща за Европейския континент, за разлика от някои страни в Азия и Африка, където отрицателната символика се свързва с белия цвят).

На различни места в България се откриват дори профилактични празници, свързани с името на черния цвят: Баба Черна, Черни вериги, Църен ден, Черняй, Черен празник (един ден или два дни след Атанасовден), на който се коли черна кокошка като жертвоприношение за умилюстивяване на черните болести, носещи смърт (по-подробно вж. БМЕР 1994: 313).

Мората (от корен *мор* 'смърт') се смята за женски ипостазис (аналог) на мъжкия черен бог от пантеона на южните славяни (БМЕР 1994: 219). Черна като овча вълна е душата на грешника, затова на св. Михаил душевадеца се прави жертвоприношение за умилюстивяване с бяла овца. Бели овце ('бездъждовните облаци') и черни овце ('градоносните дъждовни облаци') има св. Илия на небето. Така върху езическите представи се наслояват християнските.

В черен овен в Полша се превръща удавникът. В Русия за самоубиеца се говори, че „Одранный баран черту готов“, а също така „Черту баран давно ободран“ (в превод: 'Одраният овен е готов за дявола' и 'За дявола овенът е отдавна одран').

Митологичното значение, свързано с черната овца, битува и в Западна Европа. Според ирландските легенди охраната на жреца Damghar се е състояла от злобни и дяволски страховити черни овце. Три черни овце с железни шипове (бодли) са главни герои в борбите между ирландския крал Cormac и простолюдieto от крайните градски квартали, отказало да плаща наложения му данък.

В българския език фразеологизмът *черна овца* според ФРБЕ (ФРБЕ (II) 1975: 504) има две значения: 1. Човек, за когото има съставено недобро мнение и затова всички негови постъпки правят впечатление. Пример: *У дома аз съм черната овца*, и 2. Човек с недобри прояви, който рязко се отделя по тях от близките си или от хората от околната среда. Пример: *В нашия род не е имало черна овца, няма да допусна и да има*. Като синоним на този фразеологизъм се привежда със същите две значения фразеологизмът *белязана овца*.

Еквиваленти на фразеологичната единица в другите европейски езици: сръбски и хърватски: *Црна òвца у порòдицу* 'Черната овца в семейството'; словенски: *Črna òvca* (заедно с *Garjava ovca*); *črñ kot ovca* в противоположност на *siv kot ovca* 'побелял като овца'. (Подобно е положението и в украински); чешки: *Byt černou ovci rodiny*; словашки: *Čierna ovca* 'неудачник, изхвърлен от колектива'; испански: *oveja negra*; италиански: *La pecora nera* в пример *Io sono la pecora nera* 'Негодник съм'; немски: *Das schwarze Schaff (in der Familie) sein* 1. 'Най-лошият в семейството съм', 2. 'Аутсайдер, неуспял съм'; английски: *There is a black sheep in every flock* (букв. Във всяко стадо има черна овца); гръцки: *αὐτός είναι το μαυρο πρόβατο* 'Той е черната овца'; албански: *Delja e zezë s' bëhet kurrë e bardhë* (букв. Черната овца никога не може да стане бяла) 'Лошият човек никога не може да стане добър'.

II. Двете фразеологични единици *Блуждая (лутам се) като овца* и *Заблудена (изгубена) овца* имат библейски характер. Пастирът (Бог) се грижи за стадото си от овце (миряните), но някоя овца се отклонява от християнските норми (заблуждава се, изгубва се).

а) Семантика на устойчивото сравнение *лутам се, ходя като овца безцелно, по неверния път*. Според Вътов (Вътов 2002: 272) „в библейските текстове са използвани близки първообрази със същата осмисленост: „Всички ние блуждаехме като овци, отбихме се всеки от пътя си, и Господ възложи върху него греховете на всинца ни (тако овца *заблудихомъ*)... затова се лутат като овци, търпят неволя, защото нямат пастир (*изгубиша се* *тако овца*)“.

б) Семантиката на втория фразеологизъм според В. Вътов (Вътов 2002: 272) е свързана „с една от евангелските притчи на Исус: „...Ако някой има сто овци и една от тях се заблуди, не ще ли остави 99 и не ще ли иде по планините да дири заблудената“ (Мариинско евангелие и *заблудитъ едина отъ нихъ... и шедъ иштитъ заблудъшма*...). Разкрива се Божията грижа за грешника и радостта на Христос от преобразяването му. Точни прототипи на израза се използват на други места в новозаветните текстове: „...порадвайте се с мене, защото си намерих загубената овца“. Вътов отива още по-далеч във времето, като открива първообраза дори в Стария завет: „Заблудих се като загубена овца“. Във (ФРБЕ (I) 1975) фразеологизмът *заблудена овца* се тълкува като ‘човек, който не постъпва както трябва; безпътен човек’.

Еквиваленти на фразеологичните единици в другите европейски езици: сръбски и хърватски: *Залутала//Изгубена//Заблудела овца* ‘човек, който се е отделил от своята среда, общество, семейство; който е тръгнал по грешен житейски път’; словенски: *izgubljena ovca/zabludela ovca* ‘човек без цел, без смисъл в живота’; руски: *заблудшая овца; заблудна овца*; украински: *заблукана вівця, заблудела вівця*; чешки: *zbloudená/bludná/ztracená ovce*; словашки: *zatul'ana ovca, stratená ovca*; полски: *zblakana owca*; литовски: *paklydusi avicė*; френски: *brebis égarée*; немски: *verirrtes, verlorenes Schaff* (книжовно); английски: *lost sheep*, вж. и примера *to lose the sheep for a ha' porth of tar* (спасявайки една загубена овца, се загубва цялото стадо); албански: *Delen e vetme (gëndahet nga tufa e ha ujki)* (Отделилата се, заблудилата се овца вълкът я изяжда) ‘Който се дели от приятели, ще страда’; гръцки: *απολωλός πρόβατο* ‘заблудена овца’.

III. Овца на заколение//заклана овца. Според В. Вътов (Вътов 2002: 273) „изразът със значение ‘без да се противи, безропотен, мълчалив’ е използван твърде често в библейските текстове, (...) което е подпомогнало неговото преминаване в книжовния език, напр. „Заради Тебе ни затриват всеки ден, смятат ни за овци, обречени на клане“, *тако овца на заколение*, „...като овца той бе заведен на клане“. В българските народни говори, независимо от неговата битова предпоставка за съществуване, изразът се открива много рядко. По-често идеята за клане е изразена по друг начин: *Гледам като заклана овца* ‘Гледам безизразно’.

IV. Болна от някаква болест овца (шугава ‘крастава’, метилява, въртоглава и пр.). Точни еквиваленти в библейските текстове не са регистрирани. Съчетанията отразяват битови особености, свързани с овцевъдството, а оттам

и преносните употреби за външния вид или за характера на някои хора, оприличавани с болни овце. По-късно те могат да се свържат и с църковния живот (сръбски). Откриват се във всички европейски езици: български: *Като шугава овца от стадо (се дели)* 'Деля се, страня от другите'; *Като шугава овца (се въртя)* 'Неспокойно, нервно се въртя'; *Като въртоглава овца (ходя)* 'Пилея си времето'; *Като метилява овца (се въртя)* 'Мятам се'; сръбски: *Шугава овца* 'Голям грешник'; *Губава овца* (прокажена овца) 'Голям грешник' – *Tu si шугава, губава овца у стаду свете матере цркве*; словенски: *Garjava ovca* ('крастава овца') 'Неспокоен, отделящ се от колектива човек', руски: *Паршивая овца* 'Крастава овца' – *Паршивая овца всё стадо портит*; белоруски: *Паршывая авечка усю чараду псуе*; чешки: *Prašlivá ovce*; словашки: *Prašivá ovca* 'Крастава овца' – *V každom stáde sa prašivá ovca najde* (Във всяко стадо ще се намери мърша) 'Във всяко семейство (група) има урод'; литовски: *Vienà nususedė avis visą bandą užkrečia* 'Във всяко семейство (група) има урод'; латвийски: *Viena kraupjaina aita visu ganampulku maitā* 'Във всяко семейство (група) има урод'; френски: *Brebis galeuse* ('шугава овца') 'Нежелана личност в дадена група'; испански: *Oveja sarnosa* 'шугава овца'; немски: *Ein raudiges Schaf steckt die ganze Herde an* (Една шугава, крастава овца цяло стадо окраставява); английски *A scabbed sheep will mar a whole flock* (Една шугава, крастава овца цяло стадо окраставява). Навярно като книжовно, подобно съчетание е налице в английски – *as a sheep among the shearers*. Българското *Гледам като заклана овца* 'Гледам тъпо, безизразно' и турското *Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde* (буквално – Овцата е загрижена за живота си, а касапинът за лойта) 'Всеки гледа себе си' имат само битов характер и не са свързани с религиозни виждания.

V. Като овци (агнета) посред вълци. Според В. Вътов (Вътов 2002: 273) „изразът развива образно значение 'беззащитни, безпомощни'. Първообразът му е използван в евангелските текстове (Лука 10: 3), напр. Матей 10: 16 : „Ето, Аз ви пращам като овци посред вълци... (Мариинско евангелие като овца посред вълкът)“. Точно е съответствието в английски *a sheep among wolves* и в руски *овечка среди волков*.

Релацията *овци – вълци* има **много широк спектър** от разнородни фразеологизми и невинаги може да бъде отнесена пряко към библейските текстове. Тя също има по-скоро битов характер. Винаги обаче символно е свързана с асоциациите **беззащитни – кръвожадни**.

В български: *Вълк овце пасе* 'За човек, който говори невъзможни неща'; *Женя овцата за вълка* 'Мъча се да направя нещо невъзможно'; *Като вълка за овцете (съм се загрижил)* 'Никак не съм (се загрижил) за някого'; (*Мил ми е*) *като на овцете вълкът* 'Никак не (ми е мил)'; *Като овца на вълк (драг)* 'Никак не ми е (драг)'; *Пуснали вълците да пасат овцете* 'Неуместно поверяване на отговорност на много неподходящ човек за работа'; *Овца, която се дели от стадото си, вълците я изяждат*; сръбски и хърватски: *Ко се овцом учини курјаци га поједу* (Който се прави на овца, вълците ще го изядат) 'Който е прекалено кротък (и се примирява), зло го постига'; *Поверити овце вуку* (Да се повери овцата на вълка) 'Да се даде за пазене нещо на някого, който ще го опропасти'; руски: *Волк в овечьей шкуре* (Вълк в овча кожа) 'прикрит

враг'; украински: *Хто стається вівцею, того вовк ззість* (буквално – Който става овца, вълците го изяждат) 'Слабоволевият губи'; латвийски: *vilks paēdis un kaza dzīva (vesela)* (буквално И вълците сити, и овцете цели); румънски: *Lup în piele de oaie* (Вълк в овча кожа) 'Прикрит враг'; *Nici lulul sătul, nici oaia cu* (И вълкът сит, и овцата цяла) 'При споразумение – удовлетворение от двете договарящи се страни'; френски: *Il ne faut pas donner de brebis à garder du loup* (Не трябва вълкът да пази овцата); немски: *Schafe ohne Schäfer sind des Wolfes Geschenk* (овци без овчар – на вълка са дар), английски: *Wolf in sheep's clothing* (Вълк в овча кожа), албански: *Nuk fle delja me rykun bashkë* (Овцата не спи с вълка) 'Няма разбирателство между честния и безчестния човек'; гръцки: *λύκος με πρόβια αλνον* (Вълк в овча кожа); *ο λόκος έγινε αρνάκι* (Вълкът стана агънце) 'Лицемер'.

В заключение трябва да подчертая, че характерна особеност за атрибутивните фразеологични единици с постоянен компонент овца (*черна овца, белязана овца, заблудена овца, изгубена овца, въртоглава овца, шугава//крастава овца//пършива овца, прокажена овца, метилява овца* и т.н.), независимо от това дали те се употребяват предимно в битов, митологичен или религиозен (основно християнски) смисъл, е, че те могат взаимно да се заместват една с друга, без да променят съществено значението на фразеологизмите. Всички те се превръщат в близки видови варианти на една **родова** семема 'овца, която по един или друг белег се отделя от стадото си'. След семантичен пренос семемата вече се свързва с концептите **човек** и **общество** и най-общо означава 'човек, отритнат от обществото'. Това ново, символично значение обединява разгледащите фразеологични единици и създава условия за тяхната синонимична употреба във всичките европейски езици.

ЛИТЕРАТУРА

- БМЕР 1994:** Българска митология. Енциклопедичен речник. София: Издателска група 7М + Логис, 1994.
- Вътов 2002:** Вътов, В. Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново: Слово, 2002.
- НБФР 2012:** Александрова, Здр. Немско-български фразеологичен речник. София: Наука и изкуство, 2012.
- ФРБЕ (I) 1974:** Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1 (А–Н). София: Изд. на БАН, 1974.
- ФРБЕ (II) 1975:** Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. 2 (О–Я). София: Изд. на БАН, 1974.

ИЗТОЧНИЦИ

- АТБР 2009:** Академичен турско-български речник (под редакцията на Ив. Добрев). София, 2009.
- БАРС (I и II) 1977:** Большой англо-русский словарь в двух томах (под руководством И. Р. Гальперина). Москва, 1979.

- БГР 2003:** Банев, Г., Н. Карагьозова. Българско-гръцки речник. София, 2003.
- БЕР (4) 1995:** Български етимологичен речник. Т. 4. София, 1995.
- БМЕР 1994:** Българска митология. Енциклопедичен речник. София, 1994.
- БНФР 1997:** Гълъбова, Ж., К. Гълъбов. Българско-немски фразеологичен речник. София, 1997.
- БРФР 1974:** Кошелев, А., М. Леонидова. Българско-руски фразеологичен речник. София, 1974.
- БСР 2000:** Младенов, М. Бугарско-српски речник. Београд, 2000.
- БФР 1964:** Стефанова, Л., А. Радев, Г. Дорчев, Н. Колев. Българско-френски речник. София, 1964.
- Вътов 2002:** Вътов, В. Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново, 2002.
- ЕПРБКЕ 1941:** Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941.
- ЕР 2007:** Гурсо, А., М. Гурсо. Европейски речник. Български – английски – немски – френски – италиански – испански. Любляна – Загреб – Белград – Сараево – Скопие – София – Букурещ, 2007.
- ИБФР 2004:** Тонкин, Ив. Италиано-български фразеологичен речник. София, 2004.
- КГБФР 1994:** Ангелиева, Ф., Сл. Петрова. Кратък гръцко-български фразеологичен речник. София, 1994.
- Кювлиева 1986:** Кювлиева, В. Устойчивите сравнения в българския език. София, 1986.
- НБФР 2012:** Александрова, Здр. Немско-български фразеологичен речник. София, 2012.
- НФРБЕ 1993:** Ничева, К. Нов фразеологичен речник на българския език. София, 1993.
- ПБР 1961:** Полско-български речник (под редакцията на Ив. Леков и Фр. Славски). София, 1961.
- РБЕ (11) 2002:** Речник на българския език. Т. 11. София, 2002.
- РБЕ (12) 2004:** Речник на българския език. Т. 12. София, 2004.
- РЛС (I) 1959:** Русско-латышский словарь. Т. 1. Рига, 1959.
- РСХКJ (III) 1969:** Речник српскохрватскогa књижевногa језика. Књига трећа (К–О). Нови Сад – Загреб, 1969.
- СБР 1970:** Словашко-български речник (под редакцията на Ив. Леков и В. Бланар). София, 1970.
- СРЯ 1953:** Ожегов, С. И. Словарь русского языка. Москва, 1953.
- СУМ (1) 1996:** Словарь української мови в чотирьох томах. Том 1 (А–Ж). Київ, 1996.
- СУСРЯ 2001:** Огольцов, В. М. Словарь устойчивых сравнений русского языка. Москва, 2001.
- ТБР 1962:** Турско-български речник (под ръководството на Ст. Романски). София, 1962.
- ТСБЛМ 1996:** Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Минск, 1996.
- ФРБЕ (I) 1974:** Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1 (А–Н). София, 1974.
- ФРБЕ (II) 1975:** Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. 2 (О–Я). София, 1974.
- ФФБР 2003:** Николов, Б., А. Бойчева, Х. Хачикян. Фразеологичен френско-български речник. София, 2003.
- Bachmanová, Suksov 2007:** Bachmanová, J., V. Suksov. Jak se to řekne jinde. Praha, 2007.

Keber 2003: Keber, J. Frazeološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek. Ljubljana, 2003.

RLKŽ (II) 1963: Lemhenas, Ch. Rusų-lietuvių kalbų žodynas // Лемхенас, Х. Русско-литовский словарь в четырёх томах. Т. 2 (К–О). Вильнюс, 1963.

SJČ 1952: Trávníček, Fr. Slovník jazyka českého. Praha, 1952.

SSF 2011: Keber, J. Slovar slovenskih frazemov. Ljubljana, 2011.

SSJ (II) 1960: Slovník slovenského jazyka (vedecký redaktor Štefan Peciar). II diel. Bratislava: SAV, 1960.

SSJČ (III) 1989: Slovník spisovného jazyka českého III (M–O). Praha: Akademia, 1989.

VSRS (2) 1982: Velký slovensko-ruský slovník. Bratislava, 1982.